

Тілея

Науковий вісник

Збірник наукових праць

- **Історичні науки**
- **Філософські науки**
- **Політичні науки**

Випуск 72 (№5)

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

Українська Академія Наук

Тілея

Науковий вісник

Збірник наукових праць

- Історичні науки
- Філософські науки
- Політичні науки

Випуск 72 (№ 5)

Київ – 2013

**Збірник засновано 2004 року
Вихід з друку – щомісячно**

**Фахове видання з філософських, політичних
та історичних наук, затверджено постановами президії ВАК України
№ 1-05/2 від 10 березня 2010 р. та № 1-05/3 від 14 квітня 2010 р.**

*Свідоцтво про державну реєстрацію (переєстрацію) друкованого засобу
масової інформації серія КВ № 16332 – 4804 ПР від 24 лютого 2010 р.*

Друкується за рішенням:

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол № 12 від 26 квітня 2013 р.); Президії ВГО Української Академії Наук
(протокол № 13-04-26 від 26 квітня 2013 р.)

Рецензенти:

Панчук М.І., доктор історичних наук, професор
Степико М.Т., доктор філософських наук, професор
Оніщенко І.Г., доктор політичних наук, професор

Шеф – редактор:

Андрущенко В.П., доктор філософських наук, професор,
член-кор. НАН України, академік НАПН України

Головний редактор:

Вашкевич В.М., доктор філософських наук,
професор, академік УАН

Співредактори:

Кривошея В.В., доктор історичних наук, академік УАН
Предборська І.М., доктор філософських наук, професор

Відповідальний секретар:

Халамендик В.Б., доктор філософських наук

Редакційна колегія:

З історичних наук:

Войцехівська І.Н., доктор історичних наук, професор

Гончар Б.М., доктор історичних наук, професор

Дробот І.І., доктор історичних наук, професор

Журба М.А., доктор історичних наук, професор

Колесник В.Ф., доктор історичних наук, професор,
член-кор. НАН України

Михайлюк В.П., доктор історичних наук, професор

Нестуля О.О., доктор історичних наук, професор, академік УАН

Солдатенко В.Ф., доктор історичних наук, професор,
член-кор. НАН України

Стоян Т.А., доктор історичних наук, професор

Сушко О.О., доктор історичних наук, професор

Чернега Л.М., доктор історичних наук, професор

З філософських наук:

Акоп'ян В.Г., доктор філософських наук,
старший науковий співробітник, академік УАН
Базалук О.О., доктор філософських наук, професор
Бех В.П., доктор філософських наук, професор
Бондаренко О.В., доктор філософських наук, професор
Волинка Г.І., доктор філософських наук, професор
Воронкова В.Г., доктор філософських наук, професор
Герасимова Е.М., доктор філософських наук, доцент
Жадько В.О., доктор філософських наук, професор
Жижко Т.А., доктор філософських наук
Куцепал С.В., доктор філософських наук, професор, академік УАН
Михальченко М.І., доктор філософських наук, професор,
член-кор. НАН України
Муляр В.І., доктор філософських наук, професор
Оніпко О.Ф., доктор технічних наук, професор, академік УАН
Уваркіна О.В., доктор філософських наук
Яшанов С.М., доктор педагогічних наук, професор

З політичних наук:

Андрусишин Б.І., доктор історичних наук, професор
Бабкіна О.В., доктор політичних наук, професор
Балабанов К.В., доктор політичних наук, професор
Варзар І.М., доктор політичних наук, професор
Євтух В.Б., доктор історичних наук, професор, член-кор. НАН України
Іванов М.С., доктор політичних наук, професор
Картунов О.В., доктор політичних наук, професор,
академік Української академії політичних наук
Котигоренко В.О., доктор політичних наук, професор,
академік Української академії політичних наук
Римаренко С.Ю., доктор політичних наук, професор
Савельєв В.Л., доктор історичних наук, професор
Шаповал Ю.І., доктор історичних наук, професор

Гілея: * науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. –
К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 72 (№5). – 966 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

***Гілея** – в стародавні часи територія лісової Скіфії між Борисфеном (Дніпром) і Гіпанісом (Південним Бугом). Рештки цієї «лісової квітки» залишилися до теперішнього часу на території Миколаївської та Херсонської областей. (Докладніше див.: Геродот. Історія. IV. 16-25).

© Редакційна колегія, 2013
© Автори статей, 2013
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2013
© ВГО Українська академія наук, 2013

ВІДДІЛЕННЯ РЕДАКЦІЇ

Збірника наукових праць «Гілея: науковий вісник»

Гі
ОК

ВІННИЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Вінницький національний технічний університет)
керівник **Денисюк С.Г.**, кандидат політичних наук
sviliana.denyusuk@yandex.ua

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Дніпропетровський національний університет
імені О. Гончара) керівник **Вершина В.А.**,
кандидат філософських наук, доцент
viv.dr@mail.ru

ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Донецький національний університет)
керівник **Андрієнко О.В.**,
кандидат філософських наук, доцент
elena_andrienko8@mail.ru

ЗАПОРІЗЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Запорізький національний технічний університет)
керівник **Бондаренко О.В.**,
доктор філософських наук, доцент
gileya_zaporizhzhya@ukr.net

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
керівник **Дичковська Г.О.**,
кандидат філософських наук, доцент
go_osmornysl@ukr.net

ЛУГАНСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Луганськ)
керівник **Михайлюк В.П.**,
доктор історичних наук, професор
vital_mih@ukr.net

ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Національний університет «Львівська
політехніка») керівник **Карівець І.В.**,
кандидат філософських наук, доцент
sacse@ukr.net

МАРІУПОЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Маріупольський державний університет)
керівник **Дегтеренко А.М.**,
кандидат політичних наук, доцент
degterenko777@ukr.net

МИКОЛАЇВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Миколаївський національний університет імені
В.О. Сухомлинського) керівник **Макарчук С.С.**,
кандидат історичних наук, доцент
rvdteabis@farlep.mk.ua
координатор **Шкуренко К.О.**,
кандидат політичних наук, доцент
sh_kamila@mail.ru

ОДЕСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова) керівник **Барвінська П.І.**,
кандидат історичних наук, доцент
barwinskaja@ua.fm

ПОДІЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Подільський державний аграрно-технічний
університет, м. Кам'янець-Подільський)
керівник **Колосюк І.А.**,
кандидат філософських наук, доцент
ikolosyuk@ukr.net

ПОЛТАВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Полтавський факультет Національної юридичної
академії України імені Ярослава Мудрого)
керівник **Куцєпал С.В.**,
доктор філософських наук, професор
svkutsepai@rambler.ru

СЕВАСТОПОЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Севастопольський національний технічний
університет) керівник **Фіров П.Т.**, кандидат
історичних наук, доцент
Тел.: 8 068 925 74 57

СІМФЕРОПОЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Кримський економічний інститут Київського
національного економічного університету
імені В. Гетьмана) керівник **Попов О.Д.**,
кандидат історичних наук, доцент
popalex79@mail.ru

ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка)
керівник **Кліш А.Б.**,
кандидат історичних наук, доцент
Klish_Andriy@ukr.net

УМАНСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини) керівник **Кривошея І.І.**,
кандидат історичних наук, доцент
kii1969@mail.ru

ХАРКІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Національний технічний університет «Харківський
політехнічний інститут») керівник **Владенова І.В.**,
кандидат філософських наук, доцент
vladenova@email.ua

ЧЕРКАСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Черкаський державний бізнес-коледж) керівник
Васильчук Є.О., кандидат політичних наук e-mail:
vasilchuk84@bk.ru

ЧЕРНІГІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Чернігівський державний
інститут економіки і управління)
керівник **Тополь О.В.**, доктор філософських наук
topololga@ukr.net
координатор **Горобець С.М.**,
молодший науковий співробітник
olen-g@yandex.ru

Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: www.gileya.org.ua

Див. також: Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського:
www.nbuv.gov.ua/portal Розділ: Наукова періодика України: журнали та
збірники наукових праць

6. Документи з питань діяльності спеціалізованого формування «Мобільний консультативний пункт соціальної роботи в сільській та гірській місцевостях, віддалених районах міст» / Поточний архів Черкаського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. – 2001–2002. – Справа №03–04. – 215 арк. – Розпочата: 2001. – Закінчено: 2002.
7. Там само. – 2003–2004. – Справа №03–04. – 317 арк. – Розпочата: 2003. – Закінчено: 2004.
8. Там само. – 2004. – Справа №03–04. – 265 арк. – Розпочата: 2004. – Закінчено: 2004.
9. Там само. – 2005. – Справа №03–04. – 295 арк. – Розпочата: 2005. – Закінчено: 2005.
10. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні: тематична доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 240 с.
11. Документація щодо роботи з волонтерами / Поточний архів Черкаського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. – 2002–2005. – 237 арк. – Розпочата: 2002. – Закінчено: 2005.

Ильяшенко Ю.Ю. Отдельные аспекты внедрения государственного механизма профилактики девиантного поведения детей в Украине на региональном уровне (начало XXI в.)

Исследуются формы и методы работы, направленные на преодоление негативных проявлений в детской среде. Анализируются отдельные аспекты внедрения государственного механизма профилактики девиантного поведения детей в Украине на примере работы Черкасского районного центра социальных служб для семьи, детей и молодежи (нач. XX в.).

Ключевые слова: дети, девиация, профилактика девиантного поведения.

Ilyashenko, Y.Y. Some aspects of the state mechanism preventing deviant behavior of children in Ukraine at the regional level (beginning of XXI century)

Investigate the forms and methods of work to overcome the negative effects of the environment on children. Analyzed some aspects of the state mechanism preventing deviant behavior of children in Ukraine as an example of Cherkasy District Social Services for Family, Children and Youth (beginning of the XXI century).

Key words: children, deviation, prevention of deviant behavior.

* * *

УДК 94(38):323

Голованов С.О.

Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни

Здійснено аналіз передумов розв'язання Пелопоннеської війни (431–404 рр. до н.е.). особлива увага приділяється стану міжнародних відносин на Балканах у передвоєнний період, а також змісту стратегічних доктрин ворогуючих сторін. До змісту доповіді залучено огляд основних джерел та історіографічний аналіз обраної проблеми.

Ключові слова: Пелопоннеська війна, демос, фаланга, трієра, флот, найманці.

Пелопоннеська війна стала фатальним поворотним періодом в історії античної Греції. За ступенем згубності самої війни та її наслідків для античної цивілізації важко знайти для неї будь-які історичні аналогії в періоді стародавньої історії. Тим більше зростає необхідність дошукатися дійсних причин цієї катастрофічної події, при можливості вилучити певні закономірності та зрозуміти ситуацію, в якій створювалися передумови війни. Питання протистояння двох найбільших полісів Стародавньої Греції, причини загострення відносин між ними, ескалація дипломатичного конфлікту у воєнну форму, продовжує приваблювати інтерес дослідників античності. Свого часу цій проблемі приділив увагу Г.Дельбрюк, визнаний авторитет якого в галузі воєнної історії і сьогодні ставить його на одне з перших місць серед воєнних істориків. Його ґрунтовне дослідження було присвячене аналізу характеру впливу воєнних подій на суспільні та політичні процеси. Зберігає своє значення також його аналіз тонкощів військового мистецтва античних держав напередодні та його розвиток в ході Пелопоннеської війни. Політичному та економічному аспектам приділив увагу А.Свечин в першій половині минулого століття. Серед сучасних воєнних істориків варто згадати італійського дослідника П.Коноллі. Його детальний аналіз найменших подробиць воєнних дій, висвітлення повсякденної практики управління стародавніми арміями викликає увагу спеціалістів цієї проблеми. Дослідженням процесу розвитку воєнного мистецтва приділив увагу також Дж.Веррі. Його працю «Війни античності», енциклопедичною за змістом, важко обійти увагою. Заслугує поваги ґрунтовність, з якою здійснив дослідження історії Стародавньої Греції в минулому столітті К.Ю.Белок. Висвітлення ним стану античного суспільства через розкриття процесу політичного, суспільного та духовного розвитку до нинішнього часу важко порівняти з

Тілея

будь яким іншим дослідженням. Аналізу політичної структури афінського та спартанського полісів, міжнародної ситуації, яка склалася в античному світі напередодні Пелопоннеської війни, присвятив свої дослідження В.М. Строгецький. Завдяки його працям дослідники проблем античної історії володіють обґрунтованим висвітленням процесу розвитку полісної системи напередодні та в ході воєнної кризи, яка охопила грецький світ в останню третину V ст. до н.е. Визнанням фахівцем з історії афінського полісу є вітчизняний дослідник античності В.В. Ставнюк. Його праці присвячені висвітленню процесу розвитку афінського полісу періоду архаїки та початку класичної доби. Разом із тим, на нашу думку заслуговує подальшого дослідження проблема взаємодії умов та чинників політичного, економічного та стратегічного характеру, які у своїй сукупності зробили неминучою війну між двома державами – лідерами грецького світу. Війну, яка стала фатальним поворотом в подальшій його історичній долі. Крім того, варто більш уважно розглянути проблему дійсних причин, які призвели до розв'язання війни. На нашу думку, в цьому питанні залишаються де які невизначені аспекти. Отже, метою нашої статті ми обрали визначення змісту та характеру ситуації, яка склалася у відносинах між державами античної цивілізації в другій половині V ст. до н.е. та напередодні Пелопоннеської війни.

Стала вже традиційною точка зору на причини Пелопоннеської війни, як на боротьбу між Афінами та Спартою за гегемонію над усією Грецією. Але дослідники давно помітили, що ця головна причина війни доповнювалася та ускладнювалася супутніми обставинами. При комплексному аналізі причин воєнного конфлікту можливим стає перестановка акцентів у всій передвоєнній ситуації на Балканах.

Не варто заперечувати, що підставою для війни дійсно стало невпинне загострення відносин між Афінами та її найбільшими торговими суперниками Коринфом та Мегарою. В конфлікт втрутилася також Спарта, яка прагнула тримати під контролем не лише своїх союзників, але при нагоді брати під контроль інші держави та втягувати їх в орбіту своєї політики. Зростання могутності та міжнародного впливу Афін змушувало спартанців активізувати свою протидію такому впливу. Найбільш ефективним засобом такої протидії став Пелопоннеський союз. Як справедливо зазначив В.М. Строгецький, Пелопоннеський союз являв собою інструмент спартанської зовнішньої політики, а взаємовідносини лакедемонян із союзниками були важливим чинником, який суттєво впливав на характер цієї політики [12, с. 110]. Міжнародна ситуація ускладнювалася ще одним чинником – за умов зростання морської могутності Афін, набували широкого резонансу зовнішня політика Коринфу та його стосунки із сусідніми полісами. Вони зачіпляли інтереси не лише Спарти, а й всіх еллінських полісів. Отже, оскільки Спарті не вдалося протягом «пентеконтаетії» здобути суттєвих успіхів у зовнішній політиці та зміцнити своє домінування в Балканській Греції, в лакедемонян викликало все більше непокоєння явне та невпинне зростання міжнародного впливу Афін.

Цей період являє для дослідників інтерес, як с точки зору дипломатичних передумов розв'язання конфлікту, так і в аспекті військових приготувань ворогуючих сторін до війни. Безперечно, що події будь-якого воєнного конфлікту, тим більше, настільки масштабного, як Пелопоннеська війна, надають нам інформацію, щедру на фактичний матеріал. Але, воєнне мистецтво, як особливий аспект практичної діяльності суспільства, само по собі, також являє для нас джерело інформації виключного значення про це суспільство. Досліджуючи протягом тисячоліть залежність між еволюцією воєнного мистецтва та політичним розвитком держави, ми одразу ж потрапляємо на ґрунт, дуже багатий на висновки та узагальнення. На це джерело можна дивитися під різними кутами зору. Наприклад, А.Свечин, посилаючись на Мілютіна, військового міністра Російської імперії, стверджує, що історія воєнного мистецтва повинна містити виклад послідовних змін у способі ведення війни [10, с. 11]. Це не викликає заперечень, але крім того, аналіз воєнного мистецтва Афін у зазначений період надає нам важливу інформацію ще й відносно політичного, економічного та соціального становища в державі. Щоправда, висвітлення воєнного мистецтва античних полісів залишає дослідникам бажати більш повної інформації. Наприклад, Г.Дельбрюк, досвідчений та авторитетний дослідник воєнної історії, скаржиться на недостатність джерел з періоду, який ми тут аналізуємо, та підкреслює, що лише починаючи з греко-перських війн історичні відомості воєнно-історичного характеру набувають більш-менш задовільної повноти та достовірності [5, с. 33–34]. Дельбрюк з виправданою недовірою ставить до Геродота та його історичної праці, проте визнає, що вона містить зерно достовірності, а тому залишається надія відтворити або підтвердити недостатньо перевірену інформацію.

що її надають інші джерела. П.Коноллі погоджується з Г.Дельбрюком відносно вкрай обмеженості інформації, яку надають джерела відносно афінської військової системи, та зазначає, що на противагу цьому, щодо спартанців ми маємо значно ширшу та більш детальну інформацію... [6,с.39]. Тому, майже єдиними джерелами інформації про побудову афінської армії, особливо останньої третини V ст. до н.е. залишаються Фуکیدід та Ксенофонт.

На думку Фуکیدіда, дійсною причиною цієї війни стала могутність, якої досягли афіняни та тривога, яку викликала вона в лакедемонян [15,т.1,с.23]. Фуکیدід вбачає причини війни в гегемонії над Елладаю, якої прагнули Афіни. Не прямо, але за послідовною логікою, це звинувачення було спрямовано проти Перикла, чия політика була орієнтована на досягнення панеллінської гегемонії Афін.

Така політика мала об'єктивними наслідками зміцнення соціальної опори демократії, оскільки покращувала майнове становище демосу. Вона сприяла подальшій демократизації політичного життя. Оскільки ж політика олігархів суперечила інтересам широких верств громадянського населення, то вона зазнала неминучої поразки [7,с.29].

Але послідовний розвиток демократичних принципів побудови полісного колективу неминуче заводив афінську державу до кризового глухого кута. З одного боку, розвиток демократії сприяв економічному розвитку поліса. Наслідком такого розвитку було посилення майнового розшарування громадян. Але з іншого боку, в майбутньому це призведе до залучення земельної власності до товарного обігу та посилення майнового розшарування серед громадян. Перетворення землі на товар матиме руйнівні наслідки для полісної держави, стане однією з ознак кризи полісної системи.

Таким чином, усі згадані тенденції та процеси, які співпали в часі наприкінці V ст. до н.е., об'єдналися в загальний вектор еволюційного руху Афінського полісного суспільства і спричинили зрушення суспільного та економічного розвитку в напрямі пошуку відносно «полегшеного» виходу з кризового стану. Це породило тенденції паразитування афінян за рахунок союзників.

Такі своєрідні явища та тенденції в розвитку афінської держави викликали непокори та незадоволення, як союзників так і ворогів афінської держави. Дедалі все більше загострюються міждержавні відносини не лише на самих Балканах, але також по всьому регіону Східного Середземномор'я. Наслідками цього стане концентрація та згуртування Пелопоннеського та криза Афінського морського союзів.

Торгово-ремісничий характер економіки обох конкуруючих сторін, невпинне поширення поля їхніх інтересів виводило сферу конкуренції за межі Балканського півострова, до ринків не лише Егейського басейну, Фракійського узбережжя, Македонії та Північного Причорномор'я на північному сході, але також на Апеннінський півострів і Сицилію на заході. Через поширення зони торгових інтересів, до їхньої орбіти неминуче були залучені великі торгові пункти, розкидані по численних островах. Серед них особливе місце посідали Керкіра, Халкідика, Епідамн. Тож, від початку протистояння Афін і Спарти мало економічний характер. Здобуття політичного та економічного домінування в окресленому регіоні виводило переможця на панівні позиції не лише в самій Елладі, але й по всьому Східному та, і напевно, Західному Середземномор'ю. Але це, від початку суто економічне протистояння, могло й не набути характеру воєнного протистояння, якби воно не доповнювалося політичним чинником.

В середині V ст. до н.е. зовнішня торгівля Афін переорієнтовується зі східного напрямку на протилежний – до західних колоній Великої Греції. Після греко-перських війн, коли для торгівлі Балканських держав іонічні ринки частково закриваються, пошук нових ринків збуту ремісничої та частково аграрної продукції природним чином приводить до повороту торгових інтересів Афін у західному напрямі. Така зміна інтересів Афінської політики частково пояснюється думкою Ю.Белоха. Він вважає, що грецькі поліси півдня Італії та Сицилії забезпечили своє економічне зростання за рахунок родючості землі в цьому регіоні (див. Ю.Белох. Греческая история в 2 т. Т.1.). В торгівлі з Великою Грецією, неприємну конкуренцію Афінам складала Коринф та Егіна. Ця обставина зіграла свою роль в майбутньому, під час подій Пелопоннеської війни. Конкуренцію з боку Егіни вдалося остаточно зламати в 431 р. до н.е. Це надало Афінам гегемонію в морській торгівлі на період аж до македонських завоювань. Афіни, напередодні війни, набувають монополії також у посередницькій торгівлі між Сходом та Заходом в басейні Середземного моря. Морська посередницька торгівля приносила Афінам щорічно до 36 талантів срібла лише від торгового мита, яке збиралося з гаваней Пірею. Навіть в розпал подій війни, в 414 р. до н.е. торгівельний обіг Пірею

дорівнював 30–40 тис. талантів від експортних та імпорتنих операцій [1, т. I, с. 324]. Це природним чином обумовлювало велику питому вагу в громадському житті цієї частини афінського демосу, яка була причетною до морської торгівлі.

У 445 р. до н.е. було укладено тридцятилітній мир між двома претендентами на панеллінську гегемонію: Афінами та Спартою, лідерами потужних воєнно-політичних союзів. Афіни очолювали Архе, (Перший Афінський морський союз), Спарта очолювала Пелопоннеський союз. Встановлена, завдяки цьому миру, політична рівновага була нестабільною, оскільки протиріччя між ворогами не було усунуто а лише пригнано та трансформовано, до часу, у стриману форму. Конфлікт продовжував існувати, чекаючи лише приводу для того, щоби з протистояння перетворитися на збройну боротьбу. Абсолютно ясно, що така війна повелася би з метою не тільки воєнної перемоги, а повного підриву сил чи знищення переможеної сторони. Особливості збройних сил кожної з ворогуючих сторін обумовили шляхи, обрані ними для здобуття перемоги. Далекоглядна політика Фемістокла, свого часу, сприяла посиленню афінської морської могутності настільки, що в 480 р. до н.е., в битві у Саламінській протоці, афіняни, разом із союзниками, флотом чисельністю 271 трієра та 9 пентеконтер, розгромили перський флот чисельністю 1207 трієр [3, т. VII, с. 184; т. VIII, с. 1–2]. В державі, за ініціативою Перикла, було налагоджене щорічне навчання громадян морській справі. На весь період навігації, який тривав вісім місяців, шістдесят кораблів виходили в море для навчання екіпажів. Одночасно, вони брали участь в боротьбі з піратством та захисті торгових комунікацій. Через це, в Афінах ніколи не було нестачі у досвідчених моряках.

Хоча основним у цій війні було протистояння Афін і Спарти через прагнення перших гегемонії над усією Грецією, проте воно спершу було завуальовано та відсунуто на другий план через гострі суперечки між іншими полісами. Протистояння розвинулося у відкриті бойові дії через суперництво між торговими полісами – Афінами з одного боку, та Коринфом з іншого. Це надає право говорити про економічні причини цієї війни.

Підставою для початку бойових дій стала низка політичних конфліктів, які разом узяті, створили привід для рішучого воєнного зіткнення. Основним серед них вважається зіткнення між Коринфом, який входив до Пелопоннеського союзу та його власною колонією Керкірою, яка не входила на той час ні до якого союзу. Предметом суперечки став Епідаман – колонія, створена спільними зусиллями Коринфу та Керкіри. Остання прагнула підкорити собі Епідаман, який вважався, ключовим пунктом транзитної торгівлі на Іллірійському узбережжі. Цей, так званий Епідамнський інцидент, датується 435 р. до н.е. Боротьба, яка спалахнула в Епідамані між демократами та прибічниками аристократії, змусила обидві сторони звернутися відповідно до Керкіри та Коринфу. Обидва поліси втрутилися в цю боротьбу, кожний зі своїми інтересами. Поступово протистояння Коринфу та Керкіри переросло у відкриті бойові дії, в яких, після перших успіхів керкірян, почав перемагати Коринф. Афіни були поступово втягнуті у цей конфлікт, як одвічні торгові конкуренти Коринфу [15, т. I, с. 35, 40]. Напевно, ці обставини відіграли вирішальну роль у подальших подіях. Немає сумніву, що без такої особливості ситуації, Афіни та Спарта змогли б уникнути відкритої війни. Обидві сторони усвідомлювали згубність тривалої та виснажливої відкритої боротьби. Не викликає сумніву, що Пелопоннеської війни могло б не бути, якби політичне протистояння Афін та Спарти не ускладнювалося б економічним суперництвом Афін та Коринфу.

Цей конфлікт посилювався ще одним конфліктом, який виник між афінянами та пелопоннесьцями. Він стався через Потидею, яка знаходилася на Халкідському півострові. Афіняни прагнули домінування над Потидеєю. Їм заважали в цьому коринфяни, на сторону яких став Пердікка, цар Македонії. Через розвиток конфлікту, від афінян спробували відпасти більша частина міст на Халкідському півострові. Проте афінська ескадра, яку було надіслано в складі 30 кораблів, змогла придушити це повстання. Такий перебіг подій, звісно ще більше ускладнив відносини між головними суперниками та сприяв ескалації конфлікту у відкриті бойові дії.

Оскільки Афіни мали безумовну перевагу над ворогом на морському театрі бойових дій, Перикл пропонував використати цю перевагу в майбутній війні зі Спартою та оволодіти всіма морськими комунікаціями. Афіни, маючи нездоланий на той час флот, могли зберігати контроль над союзниками та завдавати ворогові удари з моря. «Якщо вони (спартанці, прим Г.С.), із сухопутним військом вступлять на нашу землю, то ми із флотом відбудемо на їхню землю; а розоряти частину Пелопоннесу чи всю Аттику, чи не одне й те саме для обох сторін? В них (спартанців, прим Г.С.) немає на заміну інших земель, які б вони не могли зайняти без бою, а в нас скільки їх, і на островах і на

твердій землі» [15, т. 1, с. 143]. Разом із тим, сулутунна армія афінців наступала в спар-
танській, тому Перикл наголошував на тому, щоб якнайменше ухилятися від зустрічі з
спартианцями на суходолі. Якби він був упевнений, що йому вистачить переконати афінців
взагалі без бою віддати Аттику в руки, він би зробив це [15, т. 1, с. 141–142]. Інтриги не
для афінців, оскільки їхнє панування на морі дозволяло їм регулювати ціни на іноземні
продукти харчування, а ремісничі вироби (плати, небагато сировини). Натомість
афінський флот може захопити та зруйнувати склади, якщо не всі виходи порти. У про-
мові Перикла перед афінцями, яку наводить Фукидід, зокрема зазначалося: «Оже, ми
битви з Пелопонесцями, які значно чисельніші від нас» [15, т. 1, с. 141–142]. Таким чином
Перикл мав намір внести розлад у торгові операції членів Пелопоннеського союзу,
розладнати їхню економіку, а потім раптовими десантами на їхню територію завдати
шкоди не меншої, ніж та, якої зазнала би Аттика від нападу сухопутної армії в руки.
Афіни планували війну на виснаження в руках. За словами Фукидіда Перикл зазначав,
що якщо війна була короткочасною, а її доля вирішувалася однією битвою, Спарта,
разом із союзниками, напевно встояла би проти всіх Елладів. Але в тривалій війні вони
встояти не зможуть проти неприятели, який веде її не за звичними правилами. Тож,
Перикл готував свою державу до тривалої війни. В межах цього стратегічного плану,
вздовж дороги між Афінами та Персею було споруджено другу стіну, яка захищала цю
дорогу з півдня. Так було створено коридор довжиною приблизно 7 км, який захищав
дорогу двома «довгими стінами», та з'єднував місто з портом. (Довжина Довгих стін
вказана у приблизних величинах. Так, Фукидід каже, що «Довгі стіни від міста до
Персею були в сорок стадій» [15, т. 2, с. 13], що дорівнює 7 км, 399 м).

Для підготовки до виснажливої боротьби в державний скарбниці було створено
запасний фонд. В ньому накопичувалися кошти, що надходили з виплати податкового
мита від мейотиків, митних зборів з обігу порту Персею, поголовного податку за рабів,
союзницьких внесків до «фороса», прибутків від срібних копалень Лакрону та золотих
розсипів біля афінської колонії Амфіполія у Фракії. На початок війни цей фонд складав
близько 9000 талантів [15, т. 2, с. 13]. На той же час Спарта, за словами Перикла, не мала
достатньо коштів для ведення тривалої війни. Крім того вона, як вважав Перикл, не
може швидко використовувати навіть наявні кошти, тож буде постійно зацікавлена
у своїх діях. Шоправда, Фукидід не наводить, з яких міркувань Перикл робив такий
висновок відносно Спарти. Проте, власне, це не завадило Периклові переконати
співграждан. Спарта, яка не мала на початок війни сильного флоту, (за свідченням
Ксенофонта, спартианці називали свої кораблі «дровами» [1, т. 1, с. 24]) мусила робити
ставку на швидку перемогу своєї сухопутної армії, на захоплення переважної більшості
ставок та портів, на які базувався афінський флот та на оволодіння самими Афінами.
«Мистецтво наше на морі зробило нас хоршими воїнами також на суходолі, – зазна-
чав Перикл у своїй промові, – їхня ж (спартианців, І.С.) вправність у війнах на твердій
землі не зробила їх добрим моряками» [15, т. 1, с. 142]. Фукидід обґрунтовує свою думку
такими міркуваннями, згідно з якими, переважно аграрний Спарти не могли витримати
Лаконки робив для них невидатною тривалу війну [15, т. 1, с. 141]. Тож Спарти необхідна була
довготривале відлучення від господарства [15, т. 1, с. 141]. Тож Спарти необхідна була
перемога на суходолі, що дозволило би їй здобути перемогу також на морі. Таким
чином, обидві воюючі сторони будували свої, діаметрально протилежні стратегічні
концепції майбутньої війни. Ці обставини й визначили й виграш над пелопонесцями на
війнах дій. Війна могла скінчитися або перемогою Афін над пелопонесцями, коли
суходолі або перемогою Спарти на морі. Війна дійсно, закінчилася лише тоді, коли
Спарта створила такий сильний флот, що зрівнялася своєю морською театрі. Не випад-
ково, долю цієї війни було визначено не на суходолі, а на морському театрі. Вирішальних
воно, що за 27 років бойових дій ми майже не зустрічаємо прикладів вирішальних
сухопутних битв, проте між флотами воюючих держав та їхніх союзників відбулося
кілька морських битв вирішального характеру. Від початку війни її морські битви не
були задалегідь передбачені. Більше того, противники виключали можливість таких
битв. Сторони готувалися до війни на виснаження на практиці стратегії подолання ворога
самою однією з перших прикладів застосування цієї метою, партизанської тактики.
Важко виснаження його сил, без застосування сухопутної армії. Вся підготовка до
Афіни не були здатними створити систему виховання молоді, їхньої підготовки до
го суспільства визначала відповідну систему виховання молоді, їхньої підготовки до

твердий землі» [15, т. I, с. 143]. Разом із тим, сухопутна армія афінян поступалася спар-
танській, тому Перикл наполягав на тому, щоби якомога довше ухилитися від зустрічі зі
спартанцями на суходолі. Якби він був упевнений, що йому вдасться переконати афінян
вдаватися без бою віддати Аттику ворогу, він би зробив це [15, т. I, с. 141–142]. Виторгнення
спартанців до Аттики та блокада Афін з берега, на думку Перикла, не були страшними
для афінян, оскільки їхнє панування на морі дозволило би регулярне забезпечення міста
продуктами харчування, а ремісничє виробництво – необхідною сировиною. Натомість
афінянський флот може захопити та зруйнувати основні, якщо не всі ворожі порти. У про-
мові Перикла перед афінянами, яку наводить Фукідід, зокрема зазначалося: «Отже, ми
битиме Пелопоннесців, які значно чисельніші від нас» [15, т. I, с. 141–142]. Таким чином
Перикл мав намір внести розлад у торгові операції членів Пелопоннеського союзу,
розладнати їхню економіку, а потім раптовими десантами на їхню територію завдати
шкоди не меншої, ніж та, якої зазнала би Аттика від вторгнень сухопутної армії ворога.
Афіняни планували війну на виснаження ворога. За словами Фукідіда Перикл зазначав,
що якщо війна була короткочасною, а її доля вирішувалася однією битвою. Спарта,
разом із союзниками, напевно встояла би проти всієї Еллади. Але в тривалій війні вони
встояти не зможуть проти неприятеля, який веде її не за звичними правилами. Тож,
Перикл готував свою державу до тривалої війни. В межах цього стратегічного плану,
вдодовж дороги між Афінами та Піреєм було споруджено другу стіну, яка захищала цю
дорогу з півдня. Так було створено коридор довжиною приблизно 7 км., який захищав
дорогу двома «Довгими стінами», та з'єднував місто з портом. (Довжина Довгих стін
вказана у приблизних величинах. Так, Фукідід згадує, що: «Довгі стіни від міста до
Пірею були в сорок стадій» [15, т. 2, с. 13], що дорівнює 7 км. 399 м.).

Для підготовки до виснажливой боротьби в державній скарбниці було створено
запасний фонд. В ньому накопичувалися кошти, що надходили з виплати податкового
мита від метойків, митних зборів з обігу порту Пірею, поголовного податку за рабів,
союзницьких внесків до «фороса», прибутків від срібних копалень Лавріону та золотих
розкопок біля афінянської колонії Амфіполя у Фракії. На початок війни цей фонд складав
близько 9000 талантів [15, т. 2, с. 13]. На той же час Спарта, за словами Перикла, не мала
достатньо коштів для ведення тривалої війни. Крім того вона, як вважав Перикл, не
зможе швидко використовувати навіть наявні кошти, тож буде постійно запізнюватися
у своїх діях. Щоправда, Фукідід не наводить, з яких міркувань Перикл робив такий
висновок відносно Спарти. Проте, вочевидь це не завадило Периклові переконати
співграждан. Спарта, яка не мала на початок війни сильного флоту, (за свідченням
Ксенофонта, спартанці називали свої кораблі «дровами» [1, т. I, с. 24]) мусила робити
ставку на швидку перемогу своєї сухопутної армії, на захоплення переважної більшості
столиць та портів, на які базувалася афінянський флот та на оволодіння самими Афінами.
«Мистецтво наше на морі зробило нас хорошими воїнами також на суходолі, – зазна-
чає Перикл у своїй промові, – їхня ж (спартанців, Г.С.) вправність у війнах на твердій
землі не зробила їх добрими моряками» [15, т. I, с. 142]. Фукідід обґрунтовує свою думку
такими міркуваннями, згідно з якими, переважно аграрний характер господарства
Лаконіки робив для них невигідною тривалу війну. Спартанці не, могли витримати
довготривале відлучення від господарства [15, т. I, с. 141]. Тож Спарті необхідна була
перемога на суходолі, що дозволило би їй здобути перемогу також на морі. Таким
чином, обидві ворогуючі сторони будували свої, діаметрально протилежні стратегічні
коштові майбутньої війни. Ці обставини й визначили затяжний, тривалий перебіг
воєнних дій. Війна могла скінчитися або перемогою Афін над пелопоннесцями на
суходолі або перемогою Спарти на морі. Війна дійсно, закінчилася лише тоді, коли
Спарта створила такий сильний флот, що зрівнялася своєю могутністю з афінянами.
Отже, долю цієї війни було визначено не на суходолі, а на морському театрі. Не випад-
ково, що за 27 років бойових дій ми майже не зустрічаємо прикладів вирішальних
сухопутних битв, проте між флотами ворогуючих держав та їхніх союзників відбулося
кілька морських битв вирішального характеру. Від початку війни ці морські битви не
були заздалегідь передбачені. Більше того, противники виключали можливість таких
битв. Сторони готувалися до війни на виснаження ворога. Пелопоннеська війна являє
собою один з перших прикладів застосування на практиці стратегії подолання ворога
шляхом виснаження його сил, без застосування з цією метою, партизанської тактики.
Афіняни не були здатними створити сильну сухопутну армію. Вся природа афінян-
ського суспільства визначала відповідну систему виховання молоді, їхньої підготовки до

військової служби, переважно на флоті. Став економіки полісу, її спрямованість на розвиток зовнішньої торгівлі визначали пріоритет розвитку морських справ. Характер господарства аттичного селянства та ремісничих верств демосу спрямовували їхні інтереси на експортне виробництво, а звідси впливала й спрямованість державної політики на розвиток мореплавства. Таку спрямованість було визначено ще на початку століття, під час архонтату Фемістокла [12, с. 66–70].

Звідси впливала обумовленість підготовки афінської молоді переважно, до служби на флоті.

Головною особливістю цієї війни було поступове зростання ролі флоту в бойових діях. Бойові дії відбувалися по всій Егеїді, на Кікладському архіпелазі, вздовж Іонійського узбережжя Малої Азії, біля берегів Сицилії. Саме для того, щоб тримати під контролем такий величезний за площею театр бойових дій, необхідно було мати численний та потужний флот. Більше того, саме наявність потужних військово-морських сил і надала війні такий всеосяжний характер.

Варто взяти до уваги також і те, що Пелопоннеська війна відкриває собою чергу війн, в яких ставилося за мету досягнення гегемонії над усією Грецією [9, с. 21–22]. А. Е. Мішурин вважає, що сама природа полісу врешті починає схиляти його до зовнішньої експансії [10, с. 220]. Для здійснення такої експансії полісене ополчення було негачним. Тривалі воєнні дії за межами своєї території неминуче відволікали від господарства вале формування найманної армії. В період, який ми розглядаємо, зібрати кошти для залучення найманців до свого війська, могли собі дозволити далеко не всі міста. Саме Афіни, як один з найбільш розвинених полісів, могли поставити перед собою таку мету. Але можливості Афін, як і будь-якого іншого полісу також були не безмежними в економічному аспекті. Обмеження економічних та фінансових можливостей полісної держави впливали і самої сутності полісу. Полісна держава, як соціальний організм, має обмежені масштаби. Вихід за межі цього масштабу, як в територіальному, так і в економічному сенсі, неминуче призводив до руйнації полісного організму та його природи [9, с. 13]. На думку Л. П. Мариневич, обмеженість людських ресурсів полісу, у сполученні з прагненням до зовнішньої експансії, спричиняє звернення по допомогу до загонів найманців [9, с. 14]. Саме цим, на нашу думку, пояснюється те, що на час Пелопоннеської війни лише окремі поліси – а саме Спарта, Афіни та Коринф, могли змагатися за гегемонію над усією Елладаю. Обмежені можливості полісної економіки заважали таким прагненням. Тому, зрештою, жоден з грецьких полісів так і не зміг встановити свою гегемонію на тривалий час.

Таким чином, кожен поліс змушений був доповнити потребу у власних людських ресурсах за рахунок набирання додаткових військових найманих контингентів. Такі обставини породили появу інституту найманців у полісному суспільстві. Останні використовуються в цій війні, поки що, як додаткові до громадянського ополчення контингенти. Лише з часом, протягом наступного століття, найманці поступово складуть вагомий вагу полісних збройних сил.

З огляду на міркування, що були викладені вище, можна стверджувати, що Пелопоннеська війна була обумовлена процесом трансформації економічної та суспільної природи полісного суспільства Афінівської держави, яка в останню третину V ст. до н. е. перебувала в стані зміни природи полісного суспільства. Вихід полісного організму за межі території порівняно невеликої держави, викликав у ньому глибокі деформації суспільного та економічного характеру, що мало для полісної держави згубні наслідки.

Спираючись на такі ствердження, ми маємо можливість у подальшому розвивати дослідження, спрямовані на висвітлення нових аспектів процесу трансформації аттичного полісу в умовах надзвичайного стану війни та причин згубних наслідків, до яких призвела така трансформація.

Список використаних джерел

1. Белох Ю. История Греции. Пер. с немец. / Ю. Белох. – М., 2009. – Т. 1–2.
2. Вэрри Дж. Войны античности от Греко-персидских войн до падения Рима / Дж Вэрри. – М.: Эксмо, 2003. – С. 39.
3. Геродот История в девяти книгах / Геродот; пер. Г. А. Стратановского. – Репринт. переизд. – М., 1993. – Л., 1972.
4. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории / Г. Дельбрюк. – М., 1936.
5. Конолли П. Греция и Рим. Энциклопедия военной истории / П. Конолли. – М., Эксмо, 2000.

6. Корзун М.С. Социально-политическая борьба в Афинах в 444–425 гг. до н.э. / М.С. Корзун. – Минск: Изд-во БГУ, 1975. – 160 с.
7. Ксенофонт. Греческая история / Ксенофонт. – М.: А.С.Т., 2009.
8. Ксенофонт. Сократические сочинения. Домострой / Ксенофонт. – М.: АСТ; Ладомир, 2003. – 757 с.
9. Маринович Л.П. Греческое наемничество IV в. до н. э. и кризис полиса / Л.П. Маринович. – М., 1975.
10. Мишулин А.В. К изучению роли войны и военного производства в древности / А.В. Мишулин // ВДИ. – 1940. – №1. – С.220.
11. Свечин А. Эволюция военного искусства. Т.1 / А.Свечин. – М.–Л., 1927.
12. Ставнюк В.В. Фемістокл і Афіни: монографія / В.В. Ставнюк. – К., 2004.
13. Строецкий В.М. Афины и Спарта. Борьба за гегемонию в Греции в V в. до н.э. / В.М. Строецкий. – СПб: изд-во Санкт-Петербургского ун-та; Акра, 2008. – 291 с.
14. Утченко С.Л. Кризис и падение Римской республики: монография / С.Л. Утченко. – М., 1965.
15. Фукидид История. Т.1–2 / Фукидид; пер. Ф.Г. Мищенко. – СПб., 1994.

Голованов С.А. Афины и Спарта накануне Пелопоннесской войны

Осуществлен анализ предпосылок развязывания Пелопоннесской войны (431–404 гг. до н.э.) Особое внимание уделяется состоянию международных отношений на Балканах в предвоенный период, а также содержанию стратегических доктрин воюющих сторон. В содержании статьи содержится анализ основных источников, а также историографический анализ исследуемой проблемы.

Ключевые слова: Пелопоннесская война, демос, фаланга, триера, флот, наемники.

Golovanov, S.O. Athen and Sparta before Peloponnesian War

Has been made analyses of the prerequisites for solving the Peloponnesian War (431–404 BC), special attention is paid to the form of international relations in the Balkans in the prewar period, and the content of the strategic doctrines of the warring parties. The content of the article involves an overview of the major sources and historiographical analysis of selected problem.

Key words: Peloponnesian War, demos, phalanx, trier, fleet, mercenaries.

* * *

УДК 913.1

Ільєсова Х.

Хазарський каганат

Розглядається історія хазарів VII–X ст., які визнали конституцію Сибірії і Західної Гоейтуркії, що створили незалежну державу на північ від Чорного і Каспійського морів. Відзначається, що широкі торговельні взаємини хазарів з іншими країнами мали великий вплив на економічне і культурне життя країни. Також наголошується, що 100-річна війна, що виникла між арабами і хазарами, закінчилася поразкою хазар і визнанням певною частиною населення ісламської релігії.

Ключові слова: каганат, хазари, Сибірія, Західна Гоейтуркія, економіка, культурне життя, столітня війна.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Ильєсова Х.

Хазарский каганат

Рассматривается история хазаров VII–X вв., признавшие конституцию Сибири и Западной Гоейтуркии, создавшие независимое государство севернее Черного и Каспийского морей. Отмечается, что широкие торговые взаимоотношения хазаров с другими странами имели большое влияние на экономическую и культурную жизнь страны. Также отмечается, что 100-летняя война, возникшая между арабами и хазарами, окончилась поражением хазар и признанием определенной частью населения исламской религии.

Ключевые слова: каганат, хазары, Сибирия, Западная Гоейтуркия, экономика, культурная жизнь, столетняя война.

Хазарский Каганат раскинулся на просторах двух континентов Азии и Европы, гранича на востоке с Китаем, на юге с Ираном, на западе с Византией, на северо-западе с Киевской Русью и на Севере с землями северных народов. На этой территории (не одну тысячу лет) существовало мощное государство тюрков, древние тюрки были в состоянии порой воевать одновременно с тремя Великими царствами: на Востоке